

רבקה סלע

אילנה פרידה

בדרך לתורה

מדריך למורה

הוצאת ספרים יסוד

עריכת לשון: שלומית ברנע

עיצוב וגרפיקה: נועם שושן

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני,
אופטי או מכני אחר כל חלק שהוא מהחומר בספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה
אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

©

כל הזכויות שמורות להוצאת ספרים יסוד
רחוב החופר 34, חולון, טל' 03-5587990
נדפס בישראל תשע"ו 2016

בדרך לתורה

מדריך למורה

החוברת "בדרך לתורה" מכינה את הלומדים לקראת האירוע החשוב - התחלת לימוד תורה. הלומדים הצעירים מקבלים את ספר בראשית בטקס חגיגי ומצטרפים לשרשרת הדורות של לומדי תורה, שרשרת הנמשכת כאלפיים שנה.

לימוד התורה מקשר בין העבר להווה ומחזק את המשכיות המסורת והמנהגים היהודיים. לפני הלימוד בתורה חשוב שהלומדים הצעירים יחוו את המאורע המכונן בחיי העם היהודי - מתן תורה - באמצעות אגדות חז"ל. אגדות חז"ל המשוכתבות מצליחות להמחיש ללומדים הצעירים את החוויה הרב-חושית והאור-קולית בזמן מתן תורה.

הלומדים יכירו את ספר התורה שבבית הכנסת: מבנה הספר, תהליך הכנתו ואופן הכתיבה בו. הלומדים יבינו שהטקסט המקראי לא השתנה במשך אלפיים שנה בזכות המסורות הקשורות בהכנתו ובשמירה על הנוסח שלו.

הלומדים הצעירים יכירו את בית הכנסת - המקום שבו מתכנסים היהודים כדי להתפלל ולשמוע את קריאת התורה. הלומדים ילמדו על תפקידו של בית הכנסת בחיי הקהילות היהודיות בארץ ובגולה, ועל המסורות שנוצרו סביבו: קריאת פרשת השבוע וההפטרה בכל שבת וחגיגת סיום קריאת התורה בחג שמחת תורה.

הסיפורים על ילדים יהודיים הלומדים תורה מעידים על החשיבות הרבה שייחסו היהודים ללימוד בכלל, וללימוד התורה בפרט. כל ילד יהודי, בכל מקום בעולם - בתימן, בצפון אפריקה או בפולין - ידע לקרוא בתורה והכיר את תולדות עמו הנסקרים בה.

סיפור חייהם של הלל הזקן ושל רבי עקיבא מלמדים על אהבתם העזה לתורה ועל נכונותם לעשות כל שביכולתם כדי ללמוד אותה. נחישותם, כושר התמדתם, אומץ לבם ואמונתם הפכו אותם למנהיגי הדור, לסמל ולדוגמה.

המצוות שבתורה נועדו להקנות לנו ערכים של מוסר, כבוד ויושר - במשפחה ובחברה. בחוברת לתלמידים שזורים שירים המתאימים לנושאים ולרעיונות שבחוברת. לכל השירים יש לחן. השירה מוסיפה עוד פן חווייתי ללמידה, וכן מעשירה ומעמיקה את הלימוד בתורה. קטעי המידע, הסיפורים, השירים והמשימות שבחוברת לתלמידים מתאימים להישגים

הנדרשים בתכנית הלימודים בשפה. הם מפתחים את מיומנויות הבנת הנקרא, מקדמים את השיח הדבור ומרחיבים את אוצר המילים.

המשימות בנושא גימטרייה מתאימות לנדרש בתה"ל במתמטיקה ("הנושא: שיטת האלף-בית עד ל. התלמידים יכירו את ערכי האותיות א-ל ויכתבו מספרים בשיטת האלף-בית העברי עד 39. הם יתאמנו בכתיבת ימי החודש העברי. יש לעמוד על כתיבת ה-15 כ-ט"ו וה-16 כ-ט"ז. אפשר לעסוק בגימטרייה של מילים פשוטות"). המשימות, קטעי המידע, הסיפורים והשירים המופיעים בחוברת מתאימים להישגים הנדרשים בַּמקרא.

ההישגים הנדרשים שלהלן גוזרים מתה"ל במקרא:

- קריאת טקסטים מסוגים שונים ולמטרות שונות
 - הפקת מידע ולמידה מטקסטים כתובים מסוגים שונים בתחומי דעת שונים
 - קריאה של יצירות ספרות מתקופות שונות ומסוגות שונות התייחסות פרשנית להיבטיהן הרגשיים, הערכיים, האסתטיים והחברתיים-תרבותיים
 - קריאת טקסטים מן המקורות היהודיים כחלק בלתי נפרד מהמורשת התרבותית היהודית ותוך עמידה על ייחודם הלשוני
 - הבנת אופייה של הפרשנות, שיטותיה ויעדי השימוש בה
- ייתכן שתלמידים בסוף כיתה א ובתחילת כיתה ב יתקשו בקריאת הטקסטים שבחוברת. לכן מומלץ שהמורים יקראו אותם בכיתה.
- המורים יפעילו שיקול דעת ויתאימו את המשימות לכישורים וליכולות של התלמידים בכיתתם.
- מומלץ לייחד לנושא ההכנה לתורה בסביבות 15 שעות.

לקראת הלימוד בתורה יעלו הלומדים מזיכרונם מסיפורי התורה ששמעו בגן או בבית.

משימת הקדמה: הלומדים יערכו את האירועים שקרו לבני ישראל מצאתם ממצרים ועד הגיעם למרגלות הר סיני - כדי לקבל את התורה - לפי סדר התרחשותם. קבלת התורה הייתה מעמד מכונן והפכה אותם מעם של עבדים לעם חופשי הצועד לעבר

הארץ המובטחת. לאחר ביצוע המשימה כדאי לקרוא את רצף האירועים מתחילתם ועד סופם כדי שהלומדים יקבלו תמונה מלאה ושלמה על מה שקרה לעם ישראל עד לקבלת התורה.

בני ישראל מקבלים את התורה

מדרשי חז"ל עוסקים בהיבטיו השונים של מתן תורה:

בחירת העם שיקבל את התורה, זמן מתן תורה והמקום שבו ניתנה התורה.

בחירת העם שיקבל את התורה - לפי מדרשי חז"ל, התורה לא נועדה מלכתחילה רק לישראל; להפך - היא הוצעה לישראל רק אחרי שכל העמים האחרים דחו אותה: "לא הייתה אומה באומות שלא הלך ודיבר ודפק על פתחה, אם ירצו ויקבלו את התורה." אך כל העמים סירבו להצעה אחרי ששמעו על ההתחייבויות - עשרת הדיברות שבתורה. רק אחרי שכל העמים דחו את התורה, הציע אותה ה' לבני ישראל, ואלו נענו מיד וללא תנאי באָמרם פה אחד: "נעשה ונשמע."

זמן מתן התורה - התורה ניתנה כחודשיים אחרי יציאת מצרים ולא בשעת היציאה. נאמר במדרש אגדה: "ראויין היו ישראל בשעה שיצאו ממצרים שתינתן להם תורה מיד" - אבל ה' החליט להמתין, כיוון שזה עתה יצאו משעבוד והם אינם מסוגלים "לקבל תורה מיד".

המקום למתן התורה - מדרשי חז"ל מתארים את התחרות בין ההרים על מועמדותם לשמש כאתר ההתגלות: "על"י התורה ניתנת". בסופו של דבר נבחר דווקא הר סיני, אם משום שלא שימש אתר לעבודת אלילים, ואם משום ענוותנותו - "שהשפיל את עצמו לומר: שאני נמוך".

המדרשים של חז"ל כתובים בלשון ארכאית, הקשה להבנה בגיל הרך. לכן הם שוכתבו והותאמו ללומדים הצעירים וליכולתם הרגשית והקוגניטיבית. במהלך השכתוב של המדרשים נשמר בהקפדה המסר שרצו חז"ל להעביר.

נעשה ונשמע (אגדה)

האגדה מתארת, כיצד חיזר ה' אחרי העמים השונים כדי לתת את התורה. לכל אומה מציג ה' דווקא את מה שלא מתאים לה, ועורך לכל אומה מעין מבחן החושף את כישלונה. מעלתם של בני ישראל שהקדימו נעשה לנשמע ולא שאלו מה כתוב בתורה. בני ישראל אינם בוחנים אם הדברים מתאימים ליכולתם או לאופיים. תשובתם מוכיחה את קדושתם ואת דבקתם בתורה ושיש לקיים את המצוות גם כשלא מבינים את טעמיהן.

בסיפור מתן תורה המתואר בספר שמות פרק יט הביטוי "נעשה ונשמע" אינו מופיע בשלמותו: "ויענו כל העם יחדיו ויאמרו כל אשר דיבר ה' נעשה".

רק בפרק כד פסוק ז מופיע הביטוי: "... כל אשר דיבר ה' נעשה ונשמע". ספרות חז"ל משבחת את ישראל על הכרזתם: "נעשה ונשמע". חז"ל הפכו ביטוי זה לסמל מובהק של אמונה שלמה בקבלת התורה ללא תנאים. הפרשנות המקובלת רואה בביטוי זה סמל לקשר הסימביוטי בין קבלת עול מצוות לקבלת עול מלכות שמים.

מאמר אחר של חז"ל עומד בסתירה לנאמר לעיל, ובו נאמר: "כפה הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כגיגית (הכריח אותם) ואמר להם: 'אם אתם מקבלים התורה - מוטב, ואם לאו - שם תהא קבורתכם'".

מטרת הוראה

- הלומדים יכירו את פרשנות חז"ל לשאלה: מדוע בחר ה' לתת את התורה לעם ישראל?

פעילויות בחוברת

1-3. נעשה ונשמע - בני ישראל התכוונו לומר שקודם יקיימו את המצוות ואחר כך יתעמקו בהן להבינן. כדאי לדון בכיתה במשמעותה של תשובת בני ישראל באמרו קודם נעשה ואחר כך נשמע.

כדאי לתת את הדעת לביטוי "פה אחד" ולפרשו: בהסכמה כללית ובדעה אחת.

קישורים לרשת

יוטיוב - סבא טוביה, סיפורי התנ"ך, שיר: "נעשה ונשמע".

ריב ההרים (אגדה)

מדרשי חז"ל מתארים את התחרות בין ההרים על מועמדותם לשמש כאתר ההתגלות: "עלי התורה ניתנת". בסופו של דבר נבחר דווקא הר סיני, אם משום שלא שימש אתר לעבודת אלילים ואם משום ענוותנותו - "שהשפיל את עצמו לומר: שאני נמוך".

מטרת הוראה

- הלומדים יכירו את פרשנות חז"ל לשאלה: מדוע נבחר הר סיני להיות המקום שתינתן בו התורה?

פעילויות בחוברת

1. הכתיבה בבועות הדיבור של ההרים יכולה להתבצע על ידי העתקה מתוך הטקסט או בלשונם של הלומדים.
2. כדאי לשוחח בכיתה על תכונת הענווה לעומת תכונת הגאווה - יתרונותיה וחסרונותיה של כל אחת מהתכונות.
דיון כיתתי: האם הצניעות משתלמת?

פעילות נוספת

כדאי להראות תצלומים של ההרים הנזכרים באגדה ולסמן את מקומם במפת ארץ ישראל.

מתן תורה (אגדה)

התופעות העל-טבעיות בזמן מתן תורה: חז"ל מתארים את ההתגלות כמעמד שהטביע את חותמו על היקום, וכל היצורים פעלו באופן לא טבעי: "ציפור לא צווח, עוף לא פרח, שור לא געה, אופנים (=מלאכים) לא עפו... הים לא נזדעזע (=לא זע), הבריות לא דיברו". היקום כולו עמד שותק ומחריש, ורק אז נשמע קולו של ה' - "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ". אגדה אחרת של חז"ל מספרת שלבני ישראל אירעו נסים לקראת מעמד הר סיני: מלאכי השרת ירדו בהוראת ה' וריפאו את כל בעלי המומים מתקופת השעבוד.

מטרת הוראה

- הלומדים יכירו את פרשנות חז"ל לשאלה: אילו תופעות על טבעיות התרחשו בזמן מתן תורה?

פעילות בחוברת

1. חזרה על תוכן האגדה באמצעות השלמת משפטים. הלומדים יוכלו להמחיש את האגדות.

פעילות נוספת

אפשר לקרוא עוד אגדות על מתן תורה - בספר האגדה של ביאליק ורביניצקי, חלק א, עמ' נט-סב.

עוד נמשכת השרשרת

המשנה מתארת תקופת זמן ארוכה מאוד, כ-1,300 שנה - ממעמד הר סיני, דרך קבלת התורה, שנות המדבר, כיבוש הארץ, תקופת השופטים, בית ראשון, גלות בבל ושיבת ציון ועד סוף ימי בית שני. מצטיירת תמונת מסירה, העברה מדור לדור. התורה אינה נפגמת ואינה נשחקת למרות הזמן הרב ולמרות העברתה מדור לדור בעל פה, בכוח השינון והזיכרון. **זה כוח השימור - כך מעבירים מסורת.**

משה קיבל את התורה שבכתב ואת התורה שבעל פה בסיני מאת ה', שנאמר (ויקרא כו, מו): "אלה החוקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה". דרשו חז"ל בתורת כוהנים: "החוקים" אלו המדרשות (מדרשי הלכה), "המשפטים" אלו הדינים, "והתורות" מלמד ששתי תורות ניתנו להם לישראל, אחת בכתב ואחת בעל פה. "בהר סיני ביד משה" מלמד שניתנה כל התורה - הלכותיה ודקדוקיה ופירושיה - על ידי משה מסיני.

יהושע: יהושע קיבל את התורה ממשה, שנאמר (שמות לג, יא): "ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האוהל." וכתוב (דברים לד, ט): "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה, כי סמך משה את ידיו עליו, וישמעו אליו בני ישראל."

זקנים: אחרי מות יהושע קיבלו הזקנים את ההנהגה לידם, והמקרא מעיד שהם הנהיגו

את העם בדרך התורה, שנאמר (יהושע כד, לא): "ויעבד ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע."

נביאים: ראשיתה של תקופה זו היא בימיו של שמואל הנביא, והיא נמשכה כ-600 שנה, עד ימיהם של חגי זכריה ומלאכי, שהיו אחרוני הנביאים וחיו בראשית ימי בית שני. הנביאים היו המנהיגים הרוחניים של העם ושל הממסד, והם שהדריכו את ישראל ללכת בדרכי התורה.

אנשי כנסת הגדולה: ראשיתה של תקופה זו בסוף תקופת התנ"ך, והיא נמשכה כ-200 שנה, לאורך התקופה הפרסית. פרק זמן זה מכונה על ידי חז"ל גם כתקופת ה"סופרים". המפורסם שבהם היה "עזרא הסופר" (נחמיה ח, א). תקנות רבות מיוחסות לעזרא ולאנשי כנסת הגדולה - בענייני תפילה וברכות, חתימת התנ"ך ועוד.

דור מסר לדור את ספר התורה, וכל דור מסר את נפשו על דיוקה של המסורת שבידו. פעולתם של הסופרים, כותב רבי יוסף אלבו, היא לאות כי התורה "שמורה בידם כמו שניתנה למשה, בלי שינוי. והראיה: שהיא נמצאת היום ביד כל ישראל המפוזרים בכל העולם מקצה מזרח עד סוף המערב על נוסח אחד בלי שינוי" (עיקרים ג:כב).

מטרות הוראה

הלומדים -

- ידעו כי המקרא הוא טקסט שהועבר מדור לדור (שרשרת המסירה).
- יכירו שהתורה היא מרכיב מרכזי במכנה המשותף התרבותי של עם ישראל לדורותיו.
- יחוו תחושת השתייכות לשרשרת הדורות.
- יכירו את המושג **מסורת**.

פעילויות בחוברת

1. הלומדים יזהו את המנהיגים בכל דור ודור.
2. הלומדים יגלו שפעולת המסירה מדור לדור לא נפסקה.
3. הלומדים יגלו שהתורה נמסרה מדור לדור ונשתמרה ללא שינוי עד עצם היום הזה.
4. הלומדים יצטרפו לשרשרת הדורות. ירשמו את שמות בני משפחתם בשרשרת הדורות.

5. מסורת היא מערכת של תרבות - מנהגים, טקסים, דעות ואמונות, ערכים וכללי התנהגות - הנמסרת מדור לדור בקבוצה או בחברה מסוימת. לרוב המסורת מהווה למעשה את הבסיס להגדרה של הקבוצה, הן כלפי חוץ והן כלפי פנים. הלומדים יציגו את החפצים ויספרו עליהם בכיתה. כך יגלו את קיומן של מסורות שונות במשפחות השונות.

פעילות נוספת

הכנת תערוכה של החפצים שהביאו הלומדים לכיתה. הלומדים יכינו שלט הסבר לכל מוצג בתערוכה.

חמשת חומשי התורה

תכנית הלימודים במקרא דורשת ידיעת מושגים מן המבוא למקרא: תורה, ספר בראשית, פרק ופסוק. הלומדים יכירו את מבנה ספר התורה ואת חלוקתו לפרשות, לפרקים ולפסוקים.

התורה נחלקת לחמישה ספרים:

בראשית: בריאת העולם, חיי שלושת האבות, ירידת שבטי ישראל למצרים.

שמות: עבודת ויציאת מצרים, מתן תורה וחטא העגל, פירוט בניין המשכן ועבודת הכוהנים, השלמת המשכן.

ויקרא: פירוט עבודת הקרבנות, דיני טומאה וטהרה, מצוות שונות המקדשות את הכוהנים ואת עם ישראל.

במדבר: נדודי בני ישראל במדבר, חטאיהם של בני ישראל במהלך המסע, הכנה לכיבוש הארץ וחלוקתה לשבטים.

דברים: נאום משה בפני העם לפני הכניסה לארץ כנען - סקירה היסטורית, חזרה על מצוות התורה, דברי תוכחה ומוסר - ולבסוף מות משה.

מטרת הוראה

- הלומדים יכירו את מבנה ספר התורה - את חלוקתו לחמישה חומשים.

פעילויות בחוברת

1-2. הלומדים יבינו שהמילה חומש נגזרת מהשורש ח'מ'ש'

3. הלומדים ימצאו את שמות החומשים בתפזורת ויכתבו אותם לפי הסדר.

התנ"ך

התנ"ך (ראשי תיבות של **תורה**, **נביאים**, **כתובים**) הוא קובץ הספרים המהווים את כתבי הקודש היסודיים של היהדות. מבין כל הספרים המרכזיים ביהדות ספרי התנ"ך הם העתיקים ביותר. כתיבת המאחרים שבספרי התנ"ך נסתיימה בתקופה הפרסית, ויש אומרים בראשית התקופה ההלניסטית. עם זאת, ספרי התנ"ך לא נכתבו בתקופת זמן אחת, ותהליך הקאנוניזציה של התנ"ך נפרש על פני תקופה של אלף שנה, מתחילת תקופת בית שני ועד שנת 200 לספירה בערך.

שפת ספרי המקרא היא עברית, ועם זאת מופיעים בה אי אילו טקסטים בשפה הארמית המקראית.

התנ"ך מהווה מוקד מרכזי לתרבות היהודית הדתית והחילונית גם יחד, ונודעה לו השפעה עמוקה גם בדתות המערב האחרות. ספרי התנ"ך הם חלק מכתבי הקודש של הנצרות. הם מכונים שם "הברית הישנה" ונוסף עליהם נדבך המכונה "הברית החדשה". בדת האיסלאם התנ"ך אינו נחשב ספר קדוש, אולם אפשר למצוא השפעות מן המקרא בקוראן ובמסורת המוסלמית. חלק מסיפורי המקרא מופיעים בקוראן, אם כי בגרסאות שונות.

התנ"ך בשילוב עם הברית החדשה (ביבליה), הוא הספר הנמכר ביותר בעולם שלא מקטגוריית הסיפורת, והוא גם הספר שתורגם למספר השפות הרב ביותר.

לעתים מכונה התנ"ך בשמות אחרים, כגון "ספר הספרים", "ספרים", "כתבי הקודש", "כ"ד הספרים". בלשון חז"ל התנ"ך נקרא "מקרא".

בתנ"ך 24 ספרים:

תורה: בראשית, שמות, ויקרא, במדבר, דברים.

נביאים: יהושע, שופטים, שמואל, מלכים, ישעיה, ירמיה, יחזקאל, תרי עשר (הושע, יואל, עמוס, עובדיה, יונה, מיכה, נחום, חבקוק, צפניה, חגי, זכריה, מלאכי).

כתובים: תהילים, משלי, איוב, שיר השירים, רות, איכה, קהלת, אסתר, דניאל, עזרא ונחמיה, דברי הימים.

התנ"ך הוא אסופה ספרותית רחבת יריעה, הכוללת גם סיפורים. לחלק מהסיפורים האלה יש מקבילות במיתוסים של עמים קדומים במצרים ובמסופוטמיה, ולפיכך יש חוקרים הרואים בהם פולמוס עם דתות ואמונות אחרות שרווחו במזרח הקדום. חומשי התורה וספרי הנביאים הראשונים (יהושע, שופטים, שמואל ומלכים) מציגים סיפור שנראה כהיסטורי רציף, כשבאופן כללי כל ספר מתחיל את הסיפור מהמקום שהספר הקודם מסתיים.

חלק ניכר מהתנ"ך מדבר על הקשר המיוחד שבין אלוהים לעם ישראל ועל היותו של עם ישראל עם הבחירה. הנביאים מדברים על הברית המבוססת על ברית בין הבתרים, על הפרתה ועל העונשים הצפויים לעם ישראל או על העונשים שקיבל בשל הפרת הברית. ההמשך הוא לרוב קריאה לחידוש הברית (ירמיהו ז, ירמיהו לא, יחזקאל יח, יחזקאל לג) או תיאור חידוש הברית (עשה הטוב בעיני ה').

מטרת הוראה

- הלומדים יכירו את מבנה ספר התנ"ך - את חלוקתו לשלוש חטיבות.

פעילויות נוספות

1. הלומדים יביאו לכיתה תנ"ך מלא ויחפשו בו את שלושת החלקים: תורה, נביאים, כתובים.
2. הלומדים יספרו על אירועים שונים שבמהלכם ניתן ספר התנ"ך כשי למשתתפים (סיום הלימודים בבית הספר, סיום הטירונות בצבא).
3. הלומדים ידונו בשאלה: מדוע ניתנו לתנ"ך השמות "מקרא" ו"ספר הספרים"?

איך מכינים ספר תורה?

הכנת ספרי התורה, מזוזות ותפילין כרוכה בטכניקות מיוחדות, כפי שנדרש על פי ההלכה היהודית. כתיבת ספר התורה נעשית על גבי עור של בעל חיים טהור, דהיינו, מותר באכילה. כדי להכין את עור הבהמה לכתיבה יש לעבדו. העיבוד נעשה באמצעות השריית העור בסיד, במלח או בכל אמצעי אחר כדי לייבשו מנוזליו. כך יכול העור להתקיים שנים רבות ולא להירקב. העור המעובד נקרא גוויל. את הגוויל חותכים ליריעות מלבניות. היריעות נתפרות זו לזו בגידים של בעלי חיים טהורים. (בספר התורה 26 יריעות קלף). את היריעות מחברים למקלות המכונים "עצי חיים".

קיימים שני סגנונות עיקריים לצורתו ולמראהו של ספר התורה.

א. ספר התורה מוכנס לתוך תיבה מעוטרת (תיק) אשר נפתחת כדלת, ומגילת הקלף מועברת מחלק אחד לחלק שני בזמן הקריאה. התיבה עשויה לרוב מעץ ומעוטרת בבדים, בכסף ובזהב.

ב. ספר התורה עטוף בבד קטיפה המכונה "תיק".

לספרי התורה נלווים קישוטים וכלים שונים: כתר, רימונים, מגן (טס), אצבע המורה לקריאה בתורה ומטפחות מבד משובח.

מטרות הוראה

הלומדים -

- יכירו את תהליך הכנת ספר תורה.
- יכירו את המושגים: קלף, עץ חיים, כתר, רימון, מעיל.

פעילויות בחוברת

1. הלומדים יכירו את המושגים הנקוטים בתהליך הכנת ספר תורה: קלף, עץ חיים, כתרים ורימונים, מעיל.
2. הלומדים יסדרו את המשפטים ברצף הנכון כדי לזכור את תהליך הכנת ספר התורה.

סופר סת"ם

סופר סת"ם הוא אדם העוסק בכתיבת ספרי תורה, תפילין ומזוזות. סופר סת"ם כפוף לדינים המפורטים בספרי הלכה כגון "קסת הסופר" מאת הרב שלמה גאנצפריד ו"משנת סופרים" של החפץ חיים.

סופר סת"ם חייב לקבל אישור מבית הדין הרבני כדי להיות מוסמך לכתיבת ספרי תורה, תפילין ומזוזות.

מלאכת כתיבת ספר תורה היא אחת מבין המסורות שנשתמרו במהלך השנים, ולא השתנתה עם כניסתם של בתי הדפוס ומכונות הצילום לחיינו. ספר תורה חייב להיכתב בכתב ידו של בן אנוש. לסופר סת"ם נדרשת כשנה לכתיבת ספר תורה שלם.

בספר התורה 62 יריעות. בכל יריעה כותב סופר הסת"ם ארבע עמודות.

את הכתוב מעתיק סופר הסת"ם מספר תורה אחר. הוא חייב לדייק בהעתקה, וכל אות נכתבת בקפידה.

כל ספרי התורה בכל העולם ומכל הדורות הם אחידים, והשינויים ביניהם מזעריים. טעות, ואפילו בתג אחד, תפסול את ספר התורה. אך אם הטעות קטנה, נותנים לדיו להתייבש, לוקחים סכין גילוח מיוחדת ומקלפים ומגרדים את הטעות עד שלא נשאר כיתוב. אז מוחקים באצבע עד שהקלף חוזר לצבעו המקורי, וכותבים מחדש.

סופר סת"ם משתמש בקלמוס, בדיו ובחָרָט.

הקולמוס

בקהילות ספרד נהוג לכתוב בקולמוס של קנה (על פי תלמוד בבלי, תענית, דף כ', ע"ב). צריך שיהיה חתך בתחילת הקולמוס כדי שהדיו יזרום לראשו ויכתוב.

בקהילות אשכנז מכינים את הקולמוס מנוצה (רצוי עיקרית) של עוף גדול - בימינו בעיקר תרנגול הודו. את הנוצה מרככים בהשרייה בחומץ או במים רותחים.

ביהדות תימן נהוג לכתוב סת"ם בקולמוס מענפי עץ הבמבוק.

הדיו

על ייצור הדיו כותב הרמב"ם ב"משנה תורה", ספר אהבה, הלכות תפילין, פרק א, הלכה ד: מקבצים עשן של שמנים (על ידי הרתחה) או של זפת או של שעווה מערבבין אותם בשרף ובמעט דבש משרים וכותשים אותו עד אשר נהיה כרקיק (דקיק). בשעת הכתיבה משרהו במי עפצים (מי עפצים מופקים מענפי אלון שצרעה עקצה אותם. סחיטת ענפים אלה מפיקה נוזל הנקרא מי עפצים). על הדיו להיות שחור ולשמור על תכונותיו לאורך זמן: על צבעו ועל אחיזתו בקלף (שתישמר שלמות האותיות).

החרט

בכתיבת סת"ם צריך לשרטט את הקלף. השרטוט משמעו חריצת קווים ישרים כדי ליצור שורות ישרות. חריצת הקווים נעשית בחרט. הכתיבה תיעשה מתחת לשורה. ספר תורה שנכתב ללא שרטוט, אפילו אם הכתב ישר, פסול.

התפילין

תפילין הן תשמיש קדושה יהודי המשמש לקיומה של המצווה הנחת תפילין. על פי ההלכה מניחים תפילין ביום ולא בלילה, בימי חול ולא בשבת ובחג. נשים פטורות מהמצווה. בעבר נהגו להניח תפילין במשך כל היום. בימינו נהוג להניחם רק במהלך תפילת שחרית, ולעתים בתפילת מנחה בימי צום. ההלכה קובעת, שהמניח תפילין צריך להקפיד שלא לפגוע בקדושתן. לכן מתחילים להניח תפילין רק בגיל בר מצווה, וכך הן הפכו לאחד הסמלים של טקס בר המצווה.

לתפילין שלושה חלקים:

- בית התפילין - קופסה מרובעת, צבועה בשחור, עשויה עור של בהמה טהורה.
- רצועות עור הצבועות שחור מצדן החיצוני ומחוברות אל בית התפילין. כורכים אותן סביב היד וסביב הראש.
- מגילות קלף ועליהן ארבע פרשיות מהתורה כתובות בידי סופר סת"ם. הפרשיות הן:

פרשת "שמע ישראל" עד "ובשעריך" (דברים ו, ד-ט).

פרשת "והיה אם שמוע תשמעו" עד "כימי השמים על הארץ" (דברים יא, יג-כא).

פרשת "קדש" (שמות יג, א-י)

פרשת "והיה כי יביאך" (שמות יג, יא-טז)

יש תפילין של יד ויש תפילין של ראש.

- תפילין של יד מורכבות מבית (תא) אחד, וכל ארבע הפרשיות כתובות ברצף על גבי קלף אחד, הממלא את כל חלל הבית.

- תפילין של ראש מורכבות מארבעה תאים נפרדים, ובכל תא נמצאת יריעת קלף קטנה ועליה אחת מהפרשיות. על גביהן מובלטת האות **ש** - האות הראשונה משמו של אלוהים (שדי).

התפילין העתיקות ביותר נמצאו במערת קומראן, בנחל מורבעאת ובנחל צאלים, והן מהמאה הראשונה לספירה, מימי המרד הגדול.

המזוזה

המזוזה היא תשמיש קדושה הנקבע בצד הכניסה לבית מגורים ובחדרי הבית. תוכנה העיקרי של המזוזה הוא קלף שעליו נכתבות בכתב סת"ם פרשיות 'שמע ישראל' ו-"והיה אם כי יביאך". על פי רוב, יריעת הקלף נתונה בתוך בית המזוזה, התקן קשיח שנועד לכיסוי הקלף ולשמירה עליו.

מטרות הוראה

הלומדים -

- יכירו את מלאכתו של סופר סת"ם.
- יכירו את כלי עבודתו (קולמוס, דיו, חרט).
- יכירו את אופן כתיבתן של האותיות בספר התורה.
- יכירו את התפילין והמזוזה.

פעילויות בחוברת

1. זיהוי האותיות המקושטות בתגים: שעטנז גץ.
2. שאלות רב בררה המבוססות על המידע המופיע בחוברת לתלמידים. השאלות עוסקות בעבודתו של סופר סת"ם.
4. הלומדים יתאימו מושג לתמונה (חזרה על המושגים שנלמדו).
5. הלומדים ישוו בין ספר התורה שבבית הכנסת לספר התורה שנמצא בידיהם (מבנה הספר, אופן כתיבתו והמקום שהוא נמצא בו).

פעילויות נוספות

1. הלומדים יכתבו את שמותיהם באותיות סת"ם.
2. הלומדים יכתבו שמות של ילדים מהכיתה שמופיעות בהם אותיות המקושטות בתגים.
3. כדאי להביא לכיתה תפילין של ראש ושל יד ולבקש מאחד ההורים להראות כיצד מניחים תפילין.
4. כדאי להביא לכיתה מזוזה ולהציג בפני הלומדים את מגילת הקלף שבתוכה.
5. אפשר לפנות לאנשים בקהילה (סופר סת"ם, גבאי בית הכנסת) ולהזמין לביה"ס כדי שימחישו לתלמידים מושגים ונושאים שנלמדו בכיתה.

קישורים לרשת

- יוטיוב - קשת וענן - והגדת לבנך
- יוטיוב - חדשות 2 - איך כותבים ספר תורה? הצצה ליום עבודתו של סופר סת"ם
- יוטיוב - יהדותון - איך קובעים מזוזה?
- יוטיוב - סת"ם סרט

בית הכנסת

בית כנסת הוא בית התפילה היהודי. השם **כנסת** מקורו בשורש **כ'נ'ס'**, והוא נקרא כך על שום ההתכנסות של האנשים בו. בית הכנסת מכונה **מקדש מעט** מפאת קדושתו והשוואתו לבית המקדש.

היהודים נוהגים להתפלל שלוש פעמים ביום: בבוקר - תפילת שחרית, אחר הצהרים תפילת מנחה, ובערב - תפילת ערבית. בשבתות, בראשי חודשים ובחגים נוספת תפילה אחר תפילת שחרית ושמה תפילת מוסף (ביום כיפור נוספת גם תפילת נעילה לאחר תפילת מנחה).

אף שכל בית כנסת פתוח בפני כל יהודי, נחלקים בתי הכנסת לפי שני קריטריונים עיקריים: לפי עדה (על פי רוב בשל השוני בנוסח התפילה): אשכנזים (נוסח אשכנז או נוסח ספרד), ספרדים (נוסח הספרדים), תימנים וכו', ולפי זרם ביהדות: אורתודוקסים, קונסרבטיבים, רפורמים, קראים.

היסטוריה

מאז הקמת בית המקדש בתקופת שלמה ועד גלות בבל, היה בית המקדש המקום היחיד שבו נערכה עבודת האל והמקום היחיד שבו הותר להקריב קרבנות, אם כי היו פרצות גם בכלל זה, והיו מקרים שבהם נוצרו מקומות פולחן חליפיים לבית המקדש. בתי כנסת החלו להופיע בעקבות גלות בבל, לאחר חורבן בית המקדש הראשון. חשש קינן בקרב מנהיגי העם כי ללא בית מקדש ישכח העם את יהדותו. בתקופת בית שני היו בתי כנסת בכמה מקומות בארץ וגם בתפוצות. בתלמוד הירושלמי מסופר כי עוד לפני חורבן הבית השני היו בירושלים 480 בתי כנסת. אין עדות כתובה או עדות אחרת לכך שבבתי הכנסת של אותה עת נערכו תפילות.

לאחר חורבן בית המקדש השני עלתה חשיבותו של בית הכנסת, כאשר החלו לקיים בו תפילות. התפילה בו היוותה תחליף לעבודת הקרבנות בבית המקדש. בתקופת המשנה והתלמוד שימש בית הכנסת למטרות נוספות: ללימוד תורה ולניהול ענייני ציבור כגון עזרה הדדית וצדקה. ללימוד התורה בבתי הכנסת יוחסה מעלה מיוחדת.

בימי הביניים קיבל בית הכנסת תפקידים נוספים: הוא שימש כבית מדרש לציבור הרחב והייתה בו ספרייה תורנית. כדי לגרום גם לנשים להגיע לתפילות הוקמה עזרת הנשים, מקום נפרד או חלל מופרד על ידי פרגוד או מחיצה כלשהי, שבו היו הנשים והנערות

משתתפות בתפילה. מבואת בית הכנסת או מקום בחצרו שימשו כמקום קבלת עצות בנושאי הלכה ומקום שבו פסקו הרבנים פסיקות הלכה ודנו בנושאים שבין אדם לרעהו. תוספות אלו גרמו למרכזיותו של בית הכנסת בהוויה היהודית, הן מבחינה רוחנית והן מבחינה ארגונית.

תפילה במניין

כדי שתפילה תיחשב כ"תפילה בציבור" נדרש מניין - לפחות עשרה גברים בוגרים בני שלוש-עשרה ומעלה. כאשר התפילה אינה נערכת במניין, כלומר כאשר מתפללים פחות מעשרה גברים בני שלוש-עשרה ומעלה, יש קטעי תפילה שאינם נאמרים.

מבנה בית הכנסת

אם כי ההלכה לא קבעה הנחיות לגבי מבנהו של בית הכנסת, התקבלו במהלך השנים מספר עקרונות המיושמים בכל בתי הכנסת באשר הם.

חפצי הקודש

בעבר היו מאוחסנים חפצי הקודש, ובעיקר ספרי התורה, בתיבה אשר הובאה מחדר אחסון אל אולם התפילה, ובסיום התפילה הוחזרה לחדר האחסון. עם השנים הושארה התיבה באורח קבע באולם התפילה, שינתה את צורתה לצורת ארון והוצבה בכותל המזרח. מקובל בבתי הכנסת הספרדיים לכנות מקום זה **היכל**, ובבתי הכנסת האשכנזים מכנים מקום זה **ארון קודש**. בדרך כלל אזור זה מוגבה משאר בית הכנסת. לפני ארון הקודש נמצא בדרך כלל שטיח שעליו עומדים הכוהנים בעת ברכת כוהנים.

באמצעו של בית הכנסת האורתודוקסי יש אזור מוגבה נוסף - **הבימה**, ובה **תיבה** - שולחן שעליו מניחים או מעמידים (תלוי במנהג) את ספר התורה בעת קריאת התורה. בבתי כנסת רפורמיים הבימה נמצאת בחזית ארון הקודש.

ניהול התפילה

בבתי הכנסת האשכנזיים נמצא בקדמת בית הכנסת, סמוך לארון הקודש, **העמוד**, שלידו עומד **שליח ציבור** - חזן. בבתי הכנסת הספרדיים והתימניים לא קיים כלל עמוד, וכל התפילות מתנהלות מן התיבה בלבד. אצל הספרדים לעתים מנוהלת התפילה ממקומו של הש"ץ. אצל האשכנזים לעתים מנוהלת התפילה מהבימה.

סדר הישיבה

בבתי כנסת אשכנזיים רוב הקהל יושב ופניו לארון הקודש. בבתי כנסת ספרדיים, בעיקר תימניים, הקהל יושב תוך שהוא מקיף את התיבה בצורת האות ח.

בבתי כנסת אורתודוקסיים יש הפרדה בין נשים לגברים. ברוב בתי הכנסת מוקצה לנשים אזור מסוים ביציע או מאחורי אזור הגברים או לצדו, הקרוי "עזרת נשים" (השם נלקח מהאזור שעד אליו יכלו נשים להיכנס בבית המקדש). על פי ההלכה מספיק שתהיה מחיצה בגובה של מטר בין הנשים לגברים, ויש פוסקים המחמירים שגובה המחיצה יהיה עד מעל לראשי המתפללים. בבתי כנסת קונסרבטיביים ורפורמיים נוהגים לשבת משפחות משפחות, נשים וגברים יחד.

בחו"ל מכוונים בתי הכנסת כלפי ארץ-ישראל. בארץ-ישראל מכוונים בתי הכנסת לכיוון ירושלים, ובירושלים - לכיוון הר הבית, שהוא המקום המקודש ביותר על פי המסורת היהודית. כל זאת על פי תפילת שלמה המלך: "וְשָׁבוּ אֵלַי בְּכָל לְבָבם וּבְכָל נַפְשָׁם, בְּאֶרֶץ אֲבֹתָם, אֲשֶׁר שָׁבוּ אֲתָם, וְהִתְפַּלְלוּ אֵלַי דֶּרֶךְ אֲרָצָם אֲשֶׁר נָתַתָּה לְאֲבוֹתָם, הָעִיר אֲשֶׁר בְּחַרְתָּ וְהַבַּיִת אֲשֶׁר בָּנִיתִי לְשִׁמְךָ" (מלכים א ח, מ).

עיצוב המבנה

סגנון הריהוט בבתי הכנסת שונה מעדה לעדה ומקהילה לקהילה. יש מפוארים ויש צנועים. יש בתי כנסת שתלויות בהם תמונות, ויש שמצמצמים בזה.

כך למשל בבית הכנסת הגדול בירושלים, קיימים ויטראז'ים מעוטרים.

מבנה בית הכנסת ומיקומו הושפעו מאוד מהמעמד המשתנה שהיה לקהילות היהודיות במסגרת העמים המארחים. בעולם הנוצרי ובעולם המוסלמי הוטלו מגבלות על בניית בתי תפילה יהודיים. המגבלות קבעו איסור בניית בית כנסת במרחק מסוים מבית תפילה נוצרי או מוסלמי, איסור על בנייה לגובה - כדי שבית הכנסת לא יהיה גבוה מבית התפילה של בני העם המארח - והיו גם איסורים לגבי החומרים שמהם נבנה בית הכנסת. תקופה ארוכה נאסרה בארצות אירופאיות מסוימות בניית בתי כנסת מאבן. בתי הכנסת במרבית הקהילות התאפיינו במבנים פשוטים ותפקודיים, שאינם מושכים את העין בחיצוניותם.

בעלי תפקידים

- **גבאי:** מנהל את ענייני בית הכנסת ואחראי על הלוגיסטיקה: קביעת זמני תפילה, ניהול התפילות, מינוי הקוראים בתורה, חלוקת העליות והכיבודים השונים. בדרך כלל יש ועדה נבחרת מקרב המתפללים שעוסקת בניהולו של בית הכנסת.
- **שליח ציבור (ש"ץ):** מנחה את הקהל באמצעות תפילה בקול רם, כדי לשמור על אחידות התפילה וכדי להדגיש חלקי שיא או קטעי מעבר. בקהילות ספרד שליח הציבור מכונה **חזן** והוא מתפלל בקול את כל התפילה, בעיקר עבור יהודים שלא הכירו את התפילה או לא ידעו לקרוא. המונח **חזן** מציין בקהילות אשכנז אדם בעל הכשרה מוזיקלית המשמש כשליח ציבור באופן מקצועי.
- **הקורא בתורה:** בקהילות ספרד בדרך כלל הקורא הוא החזן עצמו, ובקהילות אשכנז לרוב הוא אדם מן הקהל שיודע לקרוא בתורה, והוא מכונה **בעל קורא**.

ארכאולוגיה

בארץ נתגלו ממצאים ארכאולוגיים של בתי כנסת רבים, בעיקר מסוף תקופת בית שני ועד המאה העשירית לספירה. מהמפורסמים שבהם: בתי הכנסת בקיבוץ בית אלפא, בציפורי, בסוסיא וביריחו. בתי הכנסת העתיקים היו בנויים בצורה שונה מהמקובל בימינו. הפתח היה בקדמת בית הכנסת, ואילו ספרי התורה היו מונחים בארון בחדר צדדי, ובשעת קריאת התורה היו מביאים אותם בארון מיוחד, לקיים את מאמר הפסוק "ויהי בנסוע הארון". בבתי כנסת מהתקופה הרומית נמצאו רצפות פסיפס בסגנון הרומאי, עם גלגל המזלות וציורים המתארים סיפורי מקרא.

קדושת בית הכנסת

בניין בית הכנסת הוא מקום קדוש, ולכן אסורות בו בתנאי היום-יום פעולות כגון לינה ואכילה. אולם לתלמידי חכמים שתורתם אומנותם או כאשר בית כנסת מהווה מקום מפלט - מותרות גם פעולות אלו.

הריסתו של בית כנסת פעיל אסורה אלא לשם בניית בית כנסת אחר בתנאים מסוימים. בעניין זה יש דיונים רבים בתלמוד, ורבים עוד יותר אצל הפוסקים לדורותיהם. הידרשות לשאלה הייתה בעת תכנית ההתנתקות. ממשלת ישראל ביקשה להרוס את בתי הכנסת בגוש קטיף ובצפון השומרון. הרבנים השונים התאחדו בדעת רוב מוצקה שהדבר אסור

בתכלית האיסור, ולבסוף שינתה ממשלת ישראל את החלטתה ולא הרסה את בתי הכנסת.

בתי כנסת בעדות ישראל

בתי הכנסת של עדות ישראל שונים זה מזה. ההבדלים מתבטאים בסגנון הבנייה, בקישוטים שבבית הכנסת, בעיצוב תשמישי הקדושה, וכן בנוסח התפילה ובניגוניה.

ההבדלים בעיצוב בית הכנסת ובנוסחי התפילה וניגוניה נובעים מן השוני בתרבות, באמנות ובמוזיקה בתפוצות השונות. לדוגמה - בספרד המוסלמית בימי הביניים עוצבו בתי הכנסת בסגנון המוסלמי, והנעימות של התפילה ושל הקריאה בתורה הושפעו מן המוזיקה הערבית.

תנועת החסידות יצרה סוג חדש של בית כנסת - חדרון קטן ופשוט, הנקרא ביידיש **שטיבל**. סוג זה של בית כנסת התאים לרעיונות החסידות ולתנאים שבהם התפתחה התנועה במזרח אירופה.

את בית הכנסת נהגו לבנות במקום הגבוה בעיר, אם כי על תקנה זו לא הקפידו תמיד בגלל החשש מתגובתה העוינת של האוכלוסייה הנוכרית.

לצד המנהג של מיקום בית הכנסת במקום גבוה קיים גם המנהג שלפיו רצפת בית הכנסת נמוכה ממפלס הרחוב. המקור למנהג הוא הפסוק בתהלים קלא: "ממעמקים קראתיך ה'", ומכאן הסיקו שצריך לקרוא ולהתפלל לאלוהים ממעמקים - ממקום עמוק ונמוך.

בתי כנסת רפורמיים

בבתי הכנסת הרפורמיים, כמו גם בבתי הכנסת הקונסרבטיביים, יושבים גברים ונשים יחד במעורב. התפילות בבתי הכנסת הרפורמיים מבוססות על שוויון במעמד ובתפקידים בין המינים: לא זו בלבד שנשים וגברים יושבים יחד, אלא שנשים לוקחות חלק בניהול התפילה. נשים משמשות בתפקידי החזן ובתפקיד הרב. הבימה בבית הכנסת הרפורמי סמוכה לארון הקודש ואיננה ממוקמת במרכז. התפילה מלווה בנגינה - לעתים בנגינת עוגב - גם בשבתות ובחגים. מנהגים אלה של הרפורמים הושפעו ממנהגי התפילה של הכנסייה הנוצרית הפרוטסטנטית.

מטרות הוראה

הלומדים -

- יכירו את מבנה בית הכנסת על חלקיו.
- יזהו סמלים יהודיים בבית הכנסת.
- יכירו את המושגים: ארון קודש, פרוכת, עזרת נשים, בימה.

פעילויות בחוברת

1. הלומדים יספרו ויכתבו על תפילה בבית הכנסת:

יספרו על מבנה בית הכנסת, על הקישוטים שבתוכו ומחוצה לו, ועל האביזרים והחפצים שבו. כדאי להפנות את תשומת לב הלומדים לתצלומים שבעמ' 19-20 שבחוברת לתלמידים. בתצלומים אפשר לראות את סדרי הישיבה בבתי הכנסת הספרדי והאשכנזי ולהבחין בהבדלים ביניהם.

2. הלומדים יזהו בציור את מבנה בית הכנסת מבפנים, חלקיו ותשמישי הקדושה שבו.

3. הלומדים יענו על השאלות וירכיבו את התצרף. (תצלום בית הכנסת באוסלו, נורבגיה).

4. הלומדים יצבעו את הפרוכת ויזהו את הסמלים היהודיים המופיעים עליה: אריה - סמלו של שבט יהודה וסמל העיר ירושלים - כתר תורה, לוחות הברית, מגן דוד, מנורה וענפי זית.

פעילויות נוספות

1. הלומדים יבקרו בבית כנסת ויצלמו אותו מבפנים ומבחוץ.

2. הלומדים יביאו לכיתה תמונות של בתי כנסת ברחבי העולם, עתיקים וחדשים, ויזהו בהם את הסמלים היהודיים.

קריאה בתורה בבית הכנסת – פרשת השבוע

פרשת השבוע

הקטע מן התורה שנוהגים לקרוא בציבור בבית הכנסת בשבת נקרא "פרשת השבוע". התורה מחולקת ל-54 פרשות וקוראים אותן במחזור של שנה אחת - משמחת תורה ועד שמחת תורה. (בימי קדם נהגו בארץ-ישראל לקרוא את התורה במחזור של שלוש שנים, לפי חלוקה של 154 פרשות).

מתחילים את הקריאה בשבת הראשונה שלאחר שמחת תורה, ולכן שבת זו נקראת "שבת בראשית". כל פרשה כוללת פרקים אחדים. החלוקה של התנ"ך לפרקים, כפי שאנו מכירים אותה, היא מתקופה מאוחרת יותר, מהמאה ה-13. חלוקה זו התקבלה במהדורות התנ"ך המודפסות רק החל מהמאה ה-16. שם הפרשה נקבע על פי המילה הראשונה שבה מתחילה הפרשה או על פי מילה אחרת שמופיעה במשפט הראשון. כל פרשה נחלקת לשבע פרשיות (פסקאות), ובבית הכנסת קוראים אותה שבעה אנשים העולים לתורה. סדר הקוראים הוא:

כהן, לוי ו"ישראל" (מי שאינו כוהן ולוי) ועוד ארבעה מוזמנים. הסימון לקוראים מופיע בשולי הדף: שני, שלישי וכו'. בשבתות נהוג להזמין לעלייה לתורה שבעה קוראים ועוד "מפטיר". "מפטיר" הוא הקטע המסיים את הפרשיה השביעית, והוא מקשר בין פרשת השבוע לבין ההפטרה.

הפטרה

הפירוש המילולי של המילה "הפטרה" הוא דברי סיום. ההפטרה היא קטע מתוך אחד מספרי הנביאים, שנקרא לאחר סיום קריאת התורה בבית הכנסת בשבת. המונח העברי "מפטיר" מתייחס, ככל הנראה, אל המסיים את סדר הקריאה בציבור מכתבי הקודש. לקטעי ההפטרה יש קשר תוכני או סגנוני לפרשה מהתורה או לחגים ולימים טובים שחלים ביום הקריאה.

למשל: בפרשת "בשלח" שבספר שמות מופיעה "שירת הים", ולכן ההפטרה היא "שירת דבורה", והשבת נקראת "שבת שירה"; במנחה ביום הכיפורים מפטירים בספר יונה, מכיוון שהוא עוסק בחזרה בתשובה של אנשי נינווה; ובשחרית של יום כיפור מפטירים

בישעיה פרק נח, העוסק בתיקון פני החברה ובצום הרצוי.
קריאת ההפטרה היא אחת הדרכים לכבד את באי בית הכנסת במצוות.
גם נער העולה לתורה בזמן טקס בר-המצווה שלו קורא את ההפטרה.

פרשות מיוחדות לשבתות מיוחדות

- **שבת בראשית:** השבת הראשונה שלאחר שמחת תורה, שבה קוראים את פרשת "בראשית".
- **שבת שקלים:** השבת שלפני ראש חודש אדר, שבה הכריזו על העלאת מס שקלים שנתי לצורכי ציבור.
- **שבת זכור:** השבת שלפני פורים, ובה קוראים את סיום פרשת "כי תצא" ("זכור את אשר עשה לך עמלק").
- **שבת שירה:** השבת שבה קוראים את "שירת הים" שבפרשת "בשלח", ומפטירים ב"שירת דבורה".
- **שבת החודש:** השבת שלפני ראש חודש ניסן, שבה קוראים כי ניסן הוא ראש חודשים.
- **שבת הגדול:** השבת שלפני פסח, הנקראת כך בשל הנסים הגדולים שנעשו בחודש זה לבני ישראל בצאתם ממצרים.
- **שבת חזון:** השבת שלפני תשעה באב. ההפטרה נפתחת בישעיה א: "חזון ישעיהו בן אמוץ".
- **שבת נחמו:** השבת שלאחר תשעה באב, ובה מפטירים מישעיה מ: "נחמו נחמו עמי".
- **שבת שובה/שבת תשובה:** השבת שחלה בעשרת ימי תשובה, בין ראש השנה ליום הכיפורים. ההפטרה של שבת זו פותחת בהושע יד, ב: "שובה, ישראל, עד ה' אלוהיך".

מטרות הוראה

הלומדים -

- יכירו את חלוקתה של התורה לפרשות.

- ידעו שבכל שבת קוראים בבית הכנסת פרשה אחת.
- ידעו שאת התורה כולה קוראים בבית הכנסת במשך שנה שלמה.

פעילות בחוברת

הלומדים ישלימו משפטים על סמך המידע שבחוברת.

סימון הפרקים והפסוקים בתורה

תכנית הלימודים במקרא דורשת מהלומדים להכיר את מבנה ספר התורה - את חלוקתו לפרקים ולפסוקים.

גימטרייה (כנראה, מיוונית: "גאמה טרייה". ערך האות גאמה ביוונית הוא 3).

אותיות האלף-בית בעברית משמשות לכתיבת ספרות. לכל אות מאותיות האלף-בית ניתן ערך מספרי.

אפשר לחשב גם את הערכים של מילים או משפטים. התמצאות בתנ"ך מחייבת ידיעת גימטרייה כי מספרי הפרקים והפסוקים כתובים באותיות. חכמינו השתמשו בגימטרייה כדי לדרוש דרשות שונות ולפרש פסוקים על פי הערך המספרי של המילים. נכתבו גם אגדות רבות, חידודים ושעשועים סביב ערכי הגימטרייה של מילים שונות. גימטרייה היא אמצעי להבעה ולזכירה של מספרים משום שקל יותר לזכור מספר כמילה או כצירוף אותיות: תרי"ג מצוות, רמ"ח איברים, שס"ה גידים, נתיב הל"ה, ל"ו צדיקים, י"א באדר, ה' באייר תש"ח.

ספירת השנים והימים בלוח השנה העברי נעשית באותיות. תכנית הלימודים במתמטיקה לכיתה א דורשת ידיעת גימטרייה עד 10. תכנית הלימודים במתמטיקה לכיתה ב דורשת ידיעת גימטרייה עד 30. המורים יפעילו שיקול דעת ויבחרו את המשימות המתאימות לתלמידיהם.

מטרות הוראה

הלומדים -

- יזהו פרשה, פרק ופסוק.
- ידעו להמיר מספרים באותיות ולהפך.

פעילויות בחוברת

- 1-3. הלומדים יזהו את שם הפרשה, את מספר הפרק ואת הפסוקים מתוך דף מספר בראשית.
4. הלומדים יהפכו את המספרים לאותיות ויפענחו את המשפט משירו של ח. נ. ביאליק "שיר ערש". במשפט זה מתכוון המשורר להאדיר את התורה, שערכה לא יסולא בפז.
5. אימון ספירה באותיות א-יב (מגן דוד).
6. אימון ספירה באותיות י-מא (מגדל דוד וחומת ירושלים).
7. התמצאות בלוח השנה העברי - חודש תשרי ואיתור מועדי חודש תשרי.
8. המשך אימון ספירה באותיות (מי לפניי ומי אחריי).

שמחת תורה

תכנית הלימודים במקרא דורשת מהלומדים להכיר את המנהגים של חגי ישראל ששורשם במקרא.

שמחת תורה הוא מועד המציין את סיום המחזור השנתי של קריאת התורה והתחלת מחזור חדש. ביום זה קוראים את הפרשה האחרונה בתורה, פרשת "וזאת הברכה", ומיד אחריה את תחילת הפרשה הראשונה, פרשת "בראשית".

בארץ ישראל מועד החג הוא בשמיני עצרת (כ"ב בתשרי), ומחוצה לה הוא נחוג ביום טוב שני של גלויות של שמיני עצרת (כ"ג בתשרי).

מקורו של היום התקבע על פי השיטה המחזורית של חכמי בבל, שבה הסתיים המחזור השנתי של קריאת התורה ביום זה, בניגוד למנהג ארץ ישראל הקדום, אשר על פיו היו מסיימים את מחזור קריאת התורה אחת לשלוש שנים וחצי. עם התפשטותו של מנהג בבל בעולם היהודי כולו, ואף בארץ-ישראל, התפשט גם מנהג חגיגות שמחת תורה.

שם החג

לפני שהשתרש השם שמחת תורה, בסידורו של רב עמרם גאון, כונה החג בפשטות "יום

שני של שמיני עצרת", ואצל רב האי גאון הוא כונה "יום טוב האחרון של חג". קיימת אמנם תשובה המיוחסת לגאון ובה מופיע הביטוי "יום שמחת תורה" אבל ככל הנראה נוסח זה הוא תוספת מאוחרת לחיבור המקורי.

השם "שמחת תורה" מופיע לראשונה במאה האחת-עשרה בספרד אצל הרי"ץ גיאת: "רגילין ביום זה הואיל ובו מסיימין את התורה לעשות כמה קילוסין והידורין לספר תורה ואומרים כמה דברי שבח והודאות לכבוד ספרי תורה וכמה מיני שבחות ושמחות רגילין לעשות בו ונתכנה יום שמחת תורה" (רי"ץ גיאת, הלכות לולב).

השם "שמחת תורה" מופיע גם בסידור רש"י. כך הוא מכונה גם בספר הזוהר וכך התקבע בשולחן ערוך: "וקורין יו"ט האחרון יום שמחת תורה לפי ששמחין ועושין בו סעודת משתה לגמרה של תורה." בבבל כינו את היום "עיד אל תברין" (בערבית).

אופי החג

השמחה לכבוד סיומה של קריאת התורה מקורה כבר במדרש האגדה שיר השירים רבה (א, ט):

"ויקץ שלמה והנה חלום יבוא ירושלים ויעמוד לפני ארון ברית ה' ויעל עולות ויעש שלמים ויעש משתה לכל עבדיו. אמר רבי אלעזר: מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה."

כיום עיקר השמחה מתבטאת בריקודים עם ספרי התורה. בעבר לא היה נהוג לרקוד, והשמחה התבטאה באמירת פיוטים מול ספרי התורה ובעשיית סעודה לציבור. בהמשך התחילו להקיף את הבימה מספר פעמים קבוע בלויית ספרי תורה בלי לרקוד, דוגמת הקפת הלולב בהושענות. המנהג לרקוד התחיל בפועל רק מהארי ז"ל, אף שר' האי גאון הזכירו כמנהג מקומו.

הקריאה בתורה ומנהגיה

בקריאת התורה קוראים בפרשת "וזאת הברכה", המסיימת את ספר דברים, ונהוג לכבד בעלייה לתורה את כל באי בית הכנסת, לרבות הילדים, העולים יחד לתורה. בכמה קהילות נקראת עליית הילדים "עליית כל הנערים".

חתני התורה

לאחר עליית כל הקהל לתורה בפרשת "וזאת הברכה" עולה חתן תורה לקריאת כל

הפרשה או רק את סוף הפרשה, ומיד אחריו עולה חתן בראשית לקריאת תחילת פרשת בראשית כדי לסמל את המשכיות התורה ומחזוריותה. מסיבה דומה נהוג להפטיר בתחילת ספר יהושע, הראשון מספרי הנביאים.

סדר ההקפות

ההקפות נערכות (ברוב הקהילות) בליל החג לקראת סוף תפילת ערבית, וביום שמחת תורה עצמו בתפילת שחרית, לפני קריאת התורה או אחריה. כיום נהוג להאריך בהקפות של שמחת תורה ולשלב בהן שירה וריקודים ארוכים בבית הכנסת, עם ספרי התורה. מוציאים את כל ספרי התורה מארון הקודש, והמתפללים מקיפים את הבימה שבע פעמים או יותר בעודם נושאים את הספרים עמם, ובקהילות אשכנז אומרים את הפיוט "אלוהי הרוחות הושיעה נא".

בכל הקפה צועד שליח הציבור או מתפלל אחר בראש תהלכת נושאי התורה וקורא יחד עם הציבור פסוקי תפילה, הבנויים על פי סדר האלף-בית. בתום פסוקים אלה יוצא הקהל בשירה ובריקודים עם ספרי התורה. גם הילדים מצטרפים להקפות, אוחזים בידיהם ספרי תורה זעירים או דגלונים מיוחדים המעוטרים בסמלי החג, והמבוגרים משמחים אותם ומרקידים אותם על הכתפיים. בגולה נהגו לשים על מוט הדגל תפוח שעליו נר דולק.

במוצאי החג, עת מתחיל יום טוב שני של גלויות שהוא גם שמחת תורה בחו"ל, נוהגים בארץ-ישראל לערוך הקפות שניות, שבהן יוצאים עם ספרי התורה לרחובות העיר ורוקדים פעם נוספת עם ספרי התורה.

מטרת הוראה

- הלומדים יכירו את החג ואת מנהגיו.

פעילויות בחוברת

1. שיחה בכיתה: מה מהמידע שבחוברת מופיע בציור? צביעת הציור - "שמחת תורה בבית הכנסת".
2. פעילות יצירתית: הכנת דגל לשמחת תורה. אפשר לחבר את הדגל למקל או לשיפוד מעץ ולהניפו בבית הכנסת.

פעילות נוספת

קריאת הסיפור "הדגל" מאת שלום עליכם (מתוך: ארבעה סיפורים לילדים - האולר, השעון, הדגל, האתרוג - הוצאת אל"ף ספריית פועלים).

ילדי ישראל לומדים תורה

תכנית הלימודים במקרא מבוססת על ההכרה כי המקרא הוא מרכיב מרכזי במכנה המשותף התרבותי של עם ישראל לדורותיו. לכן חשוב להביא לידיעת התלמידים כיצד למדו ילדי ישראל תורה בישראל ובתפוצות במשך הדורות.

לימוד תורה בחדר

פעילות החינוך בחדר החלה בתקופה שברוב העולם לא הייתה מערכת חינוך.

במסורת ישראל נחשב לימוד התורה לערך עליון, ומכאן החשיבות של חינוך הילדים, הנזכר כבר בתורה: "וְשִׁנַּנְתֶּם לְבָנֵיךָ" (דברים ו, ז), "וְלַמְדַתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם" (דברים יא, יט). חינוך הילדים החל בגיל הרך כדי להנחיל להם את ערכי המסורת ולהבטיח את המשכיותם של החיים היהודיים. בתקופת המקרא הוטלה חובת החינוך על האב, אך בסוף ימי הבית השני עבר החינוך מאחריותו האישית של האב לאחריות הקהילה: ביוזמתו של שמעון בן שטח נקבע "שיהיו התינוקות (=הילדים) הולכים לבית הספר". בכל תפוצות ישראל התחנך הבן מגיל רך לקיום מצוות ולימוד תורה באווירת בית ההורים, אך עיקר החינוך - "למצוות, לתפילה ולנימוסי חברה" - נעשה בבית הכנסת. לפי המסורת, נהגו לשתף את הילד הצעיר בתפילה בציבור בבית הכנסת. הקשר בין חינוך ילדים ובין בית הכנסת בא לידי ביטוי גם במושג "חדר": בהיעדר מקום מיוחד ללימוד ולהוראה, התקיימו הלימודים בבית הכנסת או בחדר מיוחד לידו - ומכאן השם "חדר" או "כְּנִיס" (מלשון בית כנסת). כדי לאפשר חינוך לכל ילד דאגה הקהילה לממן את לימודיהם של ילדים יתומים ועניים, וכך התמסד חינוך הילדים. הקהילה פיקחה על ה"חדרים" בבית הכנסת. בתפוצות ישראל השתנה גיל הכניסה ללימודים במהלך התקופות: המשנה ממליצה על גיל חמש, התלמוד מזכיר את גיל שש-שבע, ובימי הביניים הוקדם גיל הלימודים בחלק מקהילות אשכנז וספרד, וילדים החלו ללמוד בחדר כבר בגיל שלוש.

יום הלימודים הראשון ציין את כניסתו של הילד למסגרת נוקשה של תביעות וציפיות. יום הכניסה לחדר נחשב ליום שמחה של מצווה. היו מציינים אותו במנהגים ובטקסים חגיגיים. על פי המנהג היה האב נושא את הילד לחדר על ידיו. טלית כיסתה את כל גופו של הילד פן ייתקל בדברים "טמאים" ביום שבו הוא מתחיל בלימוד שפת הקודש. כשהגיעו לחדר, היו מושיבים את הילד על ברכי המלמד ונותנים לו ללקק דבש מעל לוח שבו כתובים אותיות האלף־בית ופסוקים הממשילים את האכילה ללימוד תורה, ואת התורה - לדבש, למשל: "וּמַעֲיָךְ תִּמְלֵא, אֶת הַמַּגְלָה הַזֹּאת... וְאָכְלָהּ, וְתָהּ בְּפִי כְדָבֵשׁ לְמִתּוֹק". כך הקלו על הילד את המעבר מחיק האם למסגרת הלימוד בעלת החוקים הנוקשים.

תכנית הלימודים ותוכני הלימוד בחדר

תכנית הלימודים בחדר המסורתי התבססה בדרך כלל על לימודי קודש בלבד, והעברית נלמדה כבסיס חיוני ללימודים אלו, ולא כמטרה לעצמה. לימוד האלף־בית וקריאת ההברות נעשו בעזרת לוחות מיוחדים שעליהם נכתבו האותיות בצירוף התנועות (הניקוד). משום שהילדים (כמו מרבית בני הקהילה) לא הבינו עברית, שילבו בלימוד תורה את תרגום הפסוקים לשפת היהודים באותו מקום: יידיש, ערבית או לאדינו. תכנית הלימודים הראשונה לילדים צעירים נזכרת במשנה, והיא מבוססת על העיקרון של הדרגתיות בתוכני הלימוד - מן הקל אל הכבד: "בן חמש שנים למקרא, בן עשר למשנה... בן חמש עשרה לגמרא." בימי הביניים החלו ללמד תורה עם פירוש רש"י כבר בשלב הראשון, לצד לימוד פרשת השבוע (או לאחריה), למדו גם נביאים וכתובים - במסגרת שינון ההפטרה, וכן משניות וכמה דפי תלמוד והלכה (ובקהילות המזרח - גם מדרשים). בניגוד לתכנית הנזכרת במשנה - "הלימוד בחדר היה ללא כל הדרגתיות", והתלמידים עברו מלימוד חומש לתלמוד, ומן התלמוד לפוסקים ללא הכנה כלשהי. החל במאה השתים־עשרה עמד התלמוד במוקד תכנית הלימודים של החדר. על לימוד משנה דילגו, למורת רוחם של כמה מנהיגים (ובראשם המהר"ל מפראג). בקהילות היהודים בארצות האיסלאם הוסיפו לתכנית הלימודים המסורתית לימוד קריאה וכתובה בשפת המדינה וכן חשבון בסיסי.

השלב הראשון בלימודים התמקד בשינון טכני של זיהוי האותיות וניקודן, ולעתים גם בקריאת מילים ומשפטים שלמים ובשינונם. תחילה למד הילד בְּרִכּוֹת ופסוקי תפילה

ותורה. החומש הראשון שלמדו בחדר היה בדרך כלל ספר ויקרא. לצד לימוד החומש קראו בחדר את פרשת השבוע בליווי טעמי המקרא, כדי להקנות לילדים קריאה נכונה ומדויקת בתורה.

1. כך למדו ילדים תורה בקהילות יהדות אשכנז

תחילה למדו התלמידים הצעירים את אותיות לשון הקודש. שיטת ההוראה המסורתית הפשוטה הייתה שינון רב. המלמד היה מקריא תנועה ואות, ולאחר מכן את השילוב ביניהן, כך: קמץ אלף - אָ, קמץ בית - בֵּ, והתלמידים חוזרים אחריו. בהמשך המלמד היה מקריא פסוק מהמקרא בקול והתלמידים אחריו, ומשהחלו לקרוא בכוחות עצמם היו קוראים בתורנות.

כיוון ששפת הדיבור הייתה יידיש, ולעתים רחוקות שפת המדינה, היה צורך בתרגום של הפסוקים ליידיש. תרגום זה כונה "עברי-טייטש" והמלמד היה מקריא אותו, לרוב בעל פה, בין הפסוקים.

בחדרים גדולים היו שלוש כיתות שמחולקות לפי גילאים, וכדי להשתלט על שלוש הכיתות היה למלמד עוזר. בדרך כלל לימד המלמד באחת מהכיתות נושא חדש, ואילו בשתיים האחרות היו התלמידים חוזרים בפני העוזר על מה שלמדו.

תכנית הלימודים הייתה לימוד קריאה ולימוד חומש בליווי פירושי התלמוד, רש"י ומדרשים. שיטת הלימוד העיקרית הייתה בדרך של לימוד בעל פה. המשמעת בחדר הייתה חמורה, ומי שהפר את המשמעת היה עשוי להיענש בעונשים גופניים. ימי שבת וחג היו ימי חופשה.

על אף שבדרך כלל היה החדר עסק פרטי, הכניסו רוב הקהילות תקנות בדבר לימוד בחדר, כמו מספר התלמידים שהמלמד רשאי ללמד.

מטרות הוראה

הלומדים -

- יכירו כיצד למדו ילדי ישראל תורה במאה שעברה.
- יכירו שלימוד התורה לא פסק גם כשהיהודים היו מפוזרים בגלות.
- יכירו שלמרות השוני במנהגים של עדות ישראל - למדו תורה בכל העדות.

פעילויות בחוברת

א. הלומדים ימצאו את הקשר בין חג השבועות - הוא חג מתן תורה - לבין התחלת לימוד התורה.

במקרא אין תאריך המציין את יום מתן תורה. בספר שמות יט, א כתוב: "בחדש השלישי לצאת בני ישראל ממצרים, ביום הזה, באו מדבר סיני". החודש השלישי הוא חודש סיוון (החודש הראשון לפי הספירה היהודית הוא חודש ניסן).

המילה **בחודש** במקרא מציינת גם ראש חודש. לבני ישראל ניתנו כמה ימי הכנה. מכאן שהמעמד עצמו היה כנראה ביום השישי - ו' בסיוון. לפי התלמוד נקבע זמנו של מתן תורה ביום ו' בסיוון (תלמוד בבלי, יומא, דף ד, ע"ב).

לכן נבחר חג השבועות - חג מתן תורה - לזמן המתאים להתחלת לימוד התורה של התלמידים בחדר.

ג. הלומדים יבינו את הדימוי **התורה כמים זורמים**.

כשם שזרימת המים בנחל (איתן) היא תמידית, כך לימוד התורה אינסופי; כשם שהמים מחיים, כך התורה מחייה את נפש היהודי; כשם שהמים הזורמים צלולים, כך התורה זכה וטהורה.

2. כך למדו ילדים תורה בקהילות יהדות מרוקו

מטרתו של לימוד התורה לילדים הייתה להכניס להשתתפות פעילה בבית הכנסת, ולכן עיקר הלמידה היה שינון טקסטים מהמקרא ומהתפילה. בארצות האיסלאם למדו הילדים גם כתב ערבי וחשבון. מחברות תרגול שנמצאו בגניזת קהיר מעידות כי הוראת הקריאה נעשתה בדרך של לימוד האותיות הבודדות יחד עם סימני הניקוד הבודדים, ורק אחר כך הצירופים שלהם למילים שלמות.

מאחר שהיה מחסור בספרים, השתמשה כל קבוצת לימוד בספר אחד. התלמידים ישבו במעגל סביב הספר, וחלקם ראו אותו הפוך או מהצד. כך קרה שהתלמידים פיתחו יכולת לקרוא את הטקסט מכל צדדיו. כל מלמד היה "מוסד" בפני עצמו, ולעתים התבצעה הלמידה בביתו של המלמד. בני המעמד הגבוה למדו בבית ההורים. משרת המלמד הייתה משרת כבוד, והמלמדים הוסיפו תואר זה לחתימותיהם.

פעילויות בחוברת

- א. ילדי היהודים במרוקו התחילו ללמוד תורה בגיל חמש.
- ב. הלומדים יוכלו לערוך השוואה בין המידע על קהילת יהדות אשכנז ובין המידע על קהילת יהדות מרוקו.
- ג. הלומדים יספרו על יום הלימודים הראשון שלהם: ייזכרו בחוויות שחוו ויספרו על רגשות, על מראות ועל דמויות.

3. כך למדו ילדים תורה בקהילות יהדות תימן

פעילות בחוברת

השוואה בין הלימוד בכיתה בימינו לבין הלימוד בחדר בתימן. ההשוואה תיערך על פי קריטריונים: גיל הלומדים, מקצועות הלימוד, מבנה חדר הלמידה, אמצעי הענישה, הציוד הלימודי ומשך זמן הלימוד.

אהבת התורה

הלל רוצה ללמוד תורה (מן האגדה)

על פי המסורת היה הלל הזקן נשיא הסנהדרין האחרון בתקופת הזוגות. שמאי הזקן, שהיה אב בית הדין באותה התקופה, היה בר הפלוגתא הקבוע שלו.

מוצאו ותפקידיו

הלל הזקן נחשב במסורת לצאצא של בית דוד מצד האם, ושל שבט בנימין מצד האב. הוא נולד בבבל למשפחה נכבדה, ועלה לארץ ישראל בגיל ארבעים. כשהגיע ארצה היה עני מאוד, עבד כחוטב עצים והשתכר טרפעיק (מטבע בעל ערך מועט) אחד ביום. מחצית היה נותן לשומר בית המדרש כדי שיוכל ללמוד תורה מפי רבותיו, ובמחצית השנייה השתמש לפרנסת בני ביתו. מסופר כי יום אחד לא הצליח להשתכר כסף כלל, ושומר בית המדרש סירב לאפשר לו להיכנס. הוא עלה על גג בית המדרש והקשיב לדברי רבותיו מפתח הארובה. הלומדים, שלא הבינו מדוע התמעט האור שנכנס לבית המדרש, עלו לגג ומצאו את הלל מכוסה בשלוש אמות של שלג. מיד הורידו אותו מהגג, ואף על

פי שהיה ערב שבת רחצו והושיבו אותו כנגד המדורה. "אמרו: ראוי זה לחלל עליו את השבת" (יומא לח).

הלל היה מייסדה של שושלת נשיאי הסנהדרין, אשר התקיימה במשך חמישה-עשר דורות (כ-540 שנה) עד לביטול מוסד הנשיאות במאה החמישית לספירה.

כנשיא הסנהדרין היה הלל מנהיג תקנות בעם. הידועה שבהן היא תקנת הפרוזבול, שנועדה לעקוף את שמיטת הכספים הנהוגה בשנת השמיטה. במשנה מסופר שהלל תיקן תקנה זו כיוון ששמיטת החובות הביאה את בעלי ההון להפסיק להלוות כספים, מחשש שכספם לא יוחזר כלל (שביעית פרק י, משנה ג).

כיום אין בידינו מהלכותיו של הלל אלא כמה פסיקות קצרות בכמה עניינים בהלכה. עם זאת, חותמו של הדור שלאחריו נטבע בהלכות רבות במשנה. תלמידיו כונו בית הלל, והם מצוטטים פעמים רבות כמי שחלקו בהלכה על בית שמאי. לאורך הדורות, מרבית חכמי ההלכה הלכו בשיטת בית הלל. זאת משום שהיו בית הלל נוחים לבריות ונתנו לבית שמאי להביע דעתם ראשונים. הקביעה הגורפת היא "והלכה כבית הלל".

מקובל לייחס לבית הלל את הגוון המקל והרך של ההלכה, ולבית שמאי את הפן הקפדני והמחמיר, וכך עולה גם מעיון בהלכות שבהן חלקו הבתים. גם המסורות על דמויותיהם של הלל ושמאי מתאימות לאבחנה זו, והסיפורים האישיים עליהם ממחישים את אופיים.

מידותיו והנהגותיו

סיפורים רבים על אודות אישיותו ואופיו של הלל מופיעים בתלמוד ובמדרשים, ורובם, מובאים תוך השוואה לבן זוגו שמאי. הלל נודע באופיו כענוותן וכסבלן בהלכותיו ובהנהגותיו, ואילו שמאי היה קפדן ומחמיר. התלמוד מורה, באופן מפורש, ללכת בדרכו של הלל ולא בדרכו של שמאי: "תנו רבנן, לעולם יהא אדם ענוותן כהלל, ואל יהא קפדן כשמאי" (תלמוד בבלי, שבת ל, ע"ב).

דוגמה מובהקת נוספת היא מסורת הסיפורים על הגויים שבאו לפני הלל ושמאי להתגייר. כל אחד מהם קיבל משמאי תשובות דוחות ומרחיקות, ואילו הלל קיבל אותם אל חיק היהדות, ולימד אותם לפי דרכם. לאחר זמן מה נפגשו הגרים ואמרו זה לזה: "קפדנותו של שמאי ביקשה לטורדנו מן העולם. ענוותנותו של הלל קירבנו תחת כנפי השכינה"

(תלמוד בבלי, שבת לא, ע"א).

אחד הגרים הללו ביקש להתגייר תוך כדי לימוד כל התורה בעמדו על רגל אחת. לאחר שנדחה על ידי שמאי, בא לפני הלל. הלל גייר אותו ואמר לו: "מה שעליך שנוא לא תעשה לחברך, זו (תמצית) כל התורה (על רגל אחת), והשאר פירוש הוא, לך ללמדו" (תלמוד בבלי, שבת לא, ע"א). המהרש"א מפרש שם, שהדבר נלמד ממצוות "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח).

הדרכותיו

במסכת אבות מובאות הדרכותיו ואמרותיו של הלל הזקן, שבהן הוא מדריך בין היתר -
לאהוב שלום ולהשכינו בעולם;
לאהוב את הבריות ולקרבן לתורה;
לא לפרוש מהציבור;
לא להיות זחוח דעת;
לא לדון את החבר עד שתהיה במקומו;
לא לומר דבר שלא נשמע (שלא יתקבל);
לא להיות ביישן בלימוד ולא להיות קפדן בהוראה;
לדעת שהצדק נעשה בסופו של דבר;
להרבות בתורה, חכמה ורוח ולא בדברים חומריים (אבות פרק ב, ד-ז).
כמו כן הוא מצוטט בידי רבי ישמעאל כמי שנהג לומר, כי אדם המשתמש בכתר תורה לענייניו האישיים יחלוף מהעולם (אבות פרק ד, משנה ה).

מטרות הוראה

הלומדים -

- יכירו את דמותו של הלל הזקן ויעמדו על כמיהתו ללימוד התורה.
- יעמדו על חשיבותו של לימוד התורה לעם היהודי.

פעילות בחוברת

מתוך הסיפור על הלל הזקן יבינו הלומדים את ערך הלימוד בכלל ולימוד התורה בפרט. שמעיה ואבטליון הבחינו בכמיהתו העזה של הלל ללמוד תורה. הם העריכו מאוד תכונה זו, ולכן אפשרו לו ללמוד תורה חנים.

הלל מלמד תורה (מן האגדה)

מטרת הוראה

- הלומדים יכירו את הביטוי המלמד יחס מכבד לזולת.

פעילויות בחוברת

2-1. המשפט של הלל הפך לפתגם שעל פיו מחנכים את ילדי ישראל: מה שאינך רוצה שיעשו לך - אל תעשה לחברך. צורתה החיובית של אמירתו של הלל מופיעה בתורה בפסוק "ואהבת לרעך כמוך", כלומר לא רק שלא תפגע ברעך, אלא תעשה לו טוב תפעל לטובתו כפי שהיית רוצה שיעשו לך ויפעלו בעבורך.

עקיבא לומד תורה

רבי עקיבא בן יוסף היה הגדול שבתנאים וחי מזמן חורבן בית שני ועד למרד בר כוכבא. לפי האגדה החל ר' עקיבא את לימודיו בגיל 40. רחל, בתו של כלבא שבוע, הסכימה להינשא לו בתנאי שילך ללמוד תורה. עקיבא היה תלמידם של ר' אליעזר בן הורקנוס ור' יהושע בן חנניה. עיקר ישיבתו של ר' עקיבא היה בבני ברק, והוא נמנה עם גדולי בית הדין הגדול ביבנה. גדולי חבריו של רבי עקיבא היו ר' יוחנן בן נורי, ר' טרפון ור' יוסי הגלילי. ר' ישמעאל בן אלישע היה בעל מחלוקתו בדרך מדרש התורה. בין תלמידיו הראשונים היו שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא. גדולי תלמידי רבי עקיבא האחרונים הם ר' מאיר, ר' שמעון בן יוחאי, ר' יוסי בן חלפתא, ר' יהודה בן אילעי ור' נחמיה. בימי גְזרות השמד של אדריינוס גזרה מלכות רומי שלא יעסקו ישראל בתורה. למרות זאת לא נמנע רבי עקיבא מלהקהיל קהילות ברבים ולעסוק בתורה עד שתפסוהו וחבשוהו בבית האסורים והוציאוהו להורג. רבי עקיבא קיבץ את תורת הראשונים וסידר את התורה שבעל פה. על יסוד רבי עקיבא ותלמידיו כתבו ר' יהודה הנשיא ותלמידיו את התורה שבעל פה: משנה ותוספתא ומדרשי תנאים.

מלבד שם אביו, יוסף, אין יודעים דבר על תולדותיו.

לפי המסופר באבות דר"נ (פ"ו) החליט רבי עקיבא ללמוד כשעמד על פי באר, וראה אבן חקוקה מן המים הנופלים עליה. אמר שגם דברי תורה יחקקו בלבו. באותו הזמן היה לו כבר בן, ויחד עם בנו הלך לבית הספר ללמוד, והוא בן ארבעים שנה.

בנוסח ב' של אדר"נ (פי"ב) הייתה הבאר ההיא בלוד, ואולי היה רועה שם את צאנו של כלבא שבוע. לפי סיפור התלמוד (נדרים נ) בתו של כלבא שבוע רצתה בו כי ראתה בו מעלות טובות, ועודדה אותו ללכת ללמוד. אחרי שנים רבות שב אליה ואמר לתלמידיו "שלי ושלכם - שלה הוא".

עוד אמר עליה (אדר"נ שם): "הרבה צער נצטערה עמי בתורה."

ימי נעוריו ותחילת תלמודו היו בזמן בית שני, ועשרים שנה אחר החורבן נזכר שמו בין גדולי חכמי יבנה. הוא מת בערך בשנת 136 לספירה.

השתתפות רבי עקיבא במרד בר כוכבא ומותו

רבי עקיבא הרבה לצאת לחוצה לארץ. בנסיעותיו נתכוון רבי עקיבא לעורר את יהודי העולם לעזור לאחיהם שבארץ-ישראל בעמדם על נפשם ועל חירותם נגד מלכות רומי בסוף ימי טְרַיָנוּס ובימי אֶדְרִיָנוּס. כאשר קם בר כוכבא ומרד ברומי, עמד רבי עקיבא לימינו ודרש: "דרך כוכב מיעקב" (במדבר כד, יז). בימי השמד שבאו אחר נפילת ביתר, כאשר גזרה המלכות שלא יעסקו ישראל בתורה, לא נמנע רבי עקיבא מלהקהיל קהילות ברבים ולעסוק בתורה, עד שתפסוהו וחבשוהו בבית האסורים (ברכות ס"א). הוא ישב במאסר זמן רב, ותלמידיו באו לראותו כמו רשב"י (פסחים קי"ב), או שדיברו אתו דרך חלון בית הסוהר, כמו ר' יוחנן הסנדלר (ירושלמי יבמות פי"ב ה). כאשר הוציאו את רבי עקיבא להריגה, זמן קריאת שמע היה. היו סורקין את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים, והיה מאריך באחד עד שיצאה נשמתו (ברכות ס"א). אמרו חכמים: משמת רבי עקיבא בטלו זרועי תורה ונסתמו מעיינות החכמה (סוטה מ"ט).

תורתו של רבי עקיבא

גדולתו של רבי עקיבא בתורה נודעת ממה שאמרו בשבחו שהוא דומה לאוצר בלום, והוא עשה כל התורה טבעות טבעות (גיטין ס"ז). הוא קבץ את כל תורת הראשונים, וסידר את דברי התורה שבעל פה והתקין חלקיה בסדר נכון. זה מה שאמרו בירושלמי (שקלים ריש פ"ה): "שהתקין רבי עקיבא מדרש, הלכות והגדות. שלוש אלה הן שלושת חלקי חכמת ישראל". על דרכו במדרש מוסב מה שאמר רב במליצתו המפליאה לשבח ר' עקיבא (מנחות כ"ט): "שאמר הקב"ה למשה, אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כל הדורות, ועקיבא בן יוסף שמו, ושעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ

תלי תלין של הלכות".

דעתו של רבי עקיבא הייתה שאין מילה יתרה ואין אות יתרה בתורה, וכולן ניתנו להידרש, ובעבור זה גדולה בעיניו המסורת השומרת דברי התורה שבכתב משינוי ונזק, ואמר: "מסורת סייג לתורה" (אבות פ"ג). תלמיד רבי עקיבא - עקילס, הוא עקילס הגר, תרגם את המקרא ליוונית על פי דרך רבי עקיבא.

בהלכות השתדל רבי עקיבא לסדר את המאמרים על פי נושאים, והשלים את מעשה הראשונים: חילק את כל ההלכות לשישה סדרים, ואת הסדרים לשישים מסכתות.

דעתו של עקיבא על שיר השירים

שיר השירים היה יקר בעיני רבי עקיבא עד מאוד. אמר רבי עקיבא: " כל העולם כולו כדאי כיום שניתן בו שה"ש לישראל, ושכל הכתובים קודש, ושיר השירים קודש קדשים" (ידיים פ"ג ה). הוא דרש את שיר השירים כמשל על הקב"ה וכנסת ישראל, וגישה זו הייתה לחוק למדרשי המקרא.

דעותיו בענייני אלוהים, האנושות והקבלה

מאמרי רבי עקיבא בפרקי אבות (פ"ג) משקפים את השקפתו על דרכי אלוהים בעולם: "הכול צפוי, והרשות נתונה, ובטוב העולם נידון, והכול לפי רוב המעשה." במאמר זה הוא קושר את ההשגחה והבחירה.

במאמר "חביב אדם שנברא בצלם", כולל רבי עקיבא את כל בני האדם שנבראו בצלם אלהים.

על הכתוב "ואהבת לרעך כמוך" אמר רבי עקיבא: "זה כלל גדול בתורה" (ספרא).

עקיבא לומד תורה

מטרות הוראה

הלומדים -

- יכירו את דמותו של רבי עקיבא על תכונותיו וגדולתו בתורה.
- ידעו שהלמידה אינה תלוית גיל - אפשר ללמוד בכל גיל.
- יכירו בחשיבותם של ערכי הצניעות, ההתמדה וההקרבה למען מטרה חשובה.

פעילויות בחוברת

1. הלומדים יבחינו בהערכה הרבה שרוחש עקיבא לרחל, שבזכותה הגיע לגדולה.
2. מסיפור חייו של עקיבא אפשר ללמוד שנחישות והתמדה בלימודים מובילים להישגים גבוהים.
הלמידה אינה תלוית גיל ואפשר ללמוד בכל תקופות החיים. משלח היד או המעמד החברתי אינם מהווים מכשלה ללמידה ולהתקדמות.
3. כדאי לכתוב את הפתגם במרחב הכיתתי, לעיני הלומדים.

טובה תורה מכל סחורה

מטרת הוראה

- הלומדים יכירו בחשיבותה של השכלה כמשאב.

פעילויות בחוברת

- 1-2. הלומדים יכירו בעובדה שידע וחכמה הם משאב שיכול לשרת את האדם בכל מקום ובכל זמן. התורה משולה לאוצר בעל ערך רב יותר מערכן של אבנים יקרות וחפצים יקרים.

מצוות מן התורה

מצווה ביהדות היא ציווי לאדם. על האדם לנהוג על פי הציווי. מקור המצוות בתורה. התורה שבע"פ הוסיפה מצוות ופירשה את הקיימות.

תכלית המצוות היא להביא את האדם לדבקות באל ולקדושה. בספרות חז"ל דורשים מהאדם לעסוק בתורה ובמצוות לשמן, כלומר לא למטרת רווח או שכר. לפי המסורת (מכות כג, ב) מספרן של המצוות שבתורה הוא 613 - תרי"ג מצוות. תרי"ג המצוות נחלקות לשתי קבוצות עיקריות: רמ"ח (248) מצוות "עשה" - מצוות המורות לאדם מה עליו לעשות, ושס"ה (365) מצוות "לא תעשה" - מצוות המורות לאדם מה אסור לו לעשות.

מדרש חז"ל מפרש שרמ"ח מצוות "עשה" הן כמספר איבריו של אדם. ושס"ה מצוות "לא תעשה" הן כמספר גידיו של האדם או כמספר ימי השנה השמשית.

למצוות "לא תעשה" מפרטת התורה עונשים למפר אותן. למרבית מצוות "עשה" התורה אינה מפרטת מהו השכר.

מקובל לחלק את המצוות על פי מאפיינים שונים הנוגעים במטרת המצווה או בהיגיון העומד מאחוריה. מצוות שבין אדם לחברו הן מצוות המסדירות את ההתנהגות החברתית.

מעשה המצווה אמור להיות מורכב משני רכיבים: מעשה וכוונה. המעשה הוא החלק העיקרי של המצווה, והכוונה היא הנותנת לו את התוכן. למעשה לבד או לכוונה לבד אין משמעות. כאשר הכוונה מצטרפת למעשה היא נותנת לו את משמעותו הרוחנית.

טעמי המצוות: בספרו "מורה נבוכים" כתב הרמב"ם כי מטרת המצוות כולן היא תיקון הנפש ותיקון הגוף. תיקון הנפש - סילוק העוול והקניית מידות נעלות המביאות ליחסים טובים בין בני האדם. תיקון הגוף - הנהגת החברה והפרטים שבה בצורה המיטבית.

מטרת הוראה

- הלומדים יכירו שמצוות התורה נועדו לאפשר לנו לחיות בחברה תקינה וטובה.

פעילויות בחוברת

1. משימה המאפשרת ללומדים לראות כיצד אפשר לקיים את המצוות בחיי היומיום. הלומדים יוכלו לספר בכיתה כיצד הם מקיימים את המצוות האלה.
2. תצרף (פזל) - הלומדים יתאימו כל מצווה להמשכה לשם שינון.

עבודת סיכום

משימה זו היא משימת חזרה על כל המושגים שנלמדו, לפי סדר האלף-בית. הלומדים יוכלו להוסיף מושגים לכל אות.

הצעות להערכה חלופית

1. הכנת אוגדן מושגים "בדרך לתורה": כל תלמיד יבחר מושג מבין שלל המושגים המופיע במשימת הסיכום, יכתוב סיכום קצר ויוסיף תמונות, תצלומים או מצגת. את עבודות התלמידים אפשר לכנס בתוך אוגדן. הלומדים יוכלו לעלעל ולעיין בו.
2. הכנת משחק הזיכרון: הלומדים יכינו משחק קלפים ועליהם מושגים שנלמדו בחוברת "בדרך לתורה" מול הסברים או תצלומים.
3. הכנת חידון: הלומדים יכינו חידות בנושא התורה.
4. משחק וירטואלי "בדרך לתורה".

הצעות לטיולים ולסיורים לימודיים

תכנית הלימודים במקרא דורשת לימוד מחוץ לכותלי הכיתה. לפניכם הצעות לטיולים ולסיורים לימודיים המתאימים לתכנים ולנושאים הנלמדים בחוברת. המורים יוכלו לבחור מהם לפי שיקול דעתם.

- פארק נאות קדומים - חוויה בניחוח ארצישראלי - קבלת ספר תורה.
- בית התפוצות - תערוכת בתי כנסת.
- מוזאון מורשת יהדות בבל - בית הכנסת הגדול העתיק בבגדד, תשמישי קדושה, סופר סת"ם בעבודתו, מנהגי החגים והמועדים.
- גן לאומי בית אלפא - שרידי בית כנסת.
- גן לאומי ציפורי - שרידי בית כנסת.
- שמורת עין גדי - בית כנסת עתיק.
- מוזאון "בית המקרא"

ביבליוגרפיה

1. איזנברג יהודה, אנציקלופדיה יהודית "דעת", מכללת הרצוג.
2. ביאליק ח"נ ורבניצקי י"ח, ספר האגדה, הוצאת דביר, תל אביב.
3. יערי אברהם, תולדות חג הסוכות: השתלשלות מנהגיו בתפוצות ישראל לדורותיהם, ירושלים, תשמ"ט.
4. לאו י.מ, יהדות הלכה ומעשה, הוצ' מסדה.
5. לוינסקי יום טוב, ספר המועדים, הוצ' דביר, תל אביב, תשי"א.
6. לורברבוים חבצלת, מותו של רבי עקיבא כגיבור עממי במסורת היהודית - בחינות ספרותיות עממיות, חיבור לשם קבלת תואר ד"ר לפילוסופיה, אונ' העברית ירושלים, תשס"ב. דעת, ספרייה וירטואלית.
7. ליפשיץ א. מ, החדר, אתר דעת, מכללת הרצוג.
8. תודר שמעון, "החדר" כמוסד חינוכי, אתר דעת, מכללת הרצוג.
9. מלמד אליעזר, בין אדם לחברו, אתר ישיבה.
10. ספיר יעקב, החינוך בתימן, אתר נוסח תימן.
11. קצנלסון י.ל., הלל ובית מדרשו, אתר דעת, מכללת הרצוג.
12. פרנקל יונה, דרכי האגדה והמדרש, הוצ' מודן, 1996.